ANALELE UNIVERSITĂȚII DE VEST DIN TIMIȘOARA · SERIA ȘTIINȚE FILOLOGICE
Nr. 63/1 · 2025 · pp. 63–73

Uzul și norma la nivel micro-lexical. Studiu diacronic asupra verbului *a locui*

Enikő Pál

Universitatea Sapientia din Cluj-Napoca
paleniko@uni.sapientia.ro · https://orcid.org/0000-0003-4026-7562
DOI: https://doi.org/10.35923/AUTFil.63-1.06

Usage and Norm at the Micro-Lexical Level. A Diachronic Study of the Verb *a locui*

The study proposes a diachronic analysis of the Romanian verb *a locui* 'to reside' (cf. *a lăcui* < Hu. *lakni*), as an illustrative case study of how linguistic norms function in conditions of language contact. Starting from its attestations in Old Romanian texts and the positions expressed in early etymological research and, later on, in various lexicographical works, the paper traces the trajectory of this loanword, which, under the pressure of standardization processes, eventually takes on a non-etymological form. On the one hand, the case analysed illustrates the mechanisms through which the integration of a loanword, competing with other synchronic terms, is negotiated, as well as the processes of semantic change. On the other hand, the analysis highlights the tension between usage and normative codification, as well as the role of linguistic ideology in the selection and standardization of lexical elements.

Keywords: diachrony; linguistic usage and norm; loanwords; Romanian lexis; language contact

Introducere. Uzul și norma în codificarea standardizată a limbii

Uzul lingvistic – înțeles ca totalitatea manifestărilor efective ale limbii într-un anumit context temporal și social – reprezintă sursa empirică legitimă pentru identificarea formelor, variantelor și semnificațiilor unui lexem (Bybee, 2010). Formele și sensurile care sunt frecvent utilizate tind să devină mai „consolidate" în repertoriul lingvistic al comunității de vorbitori. Această frecvență de uz servește ca bază pentru eventualele codificări normative ulterioare.

În distincția tripartită a nivelurilor conceptuale ale limbajului, Eugen Coșeriu poziționează norma la un nivel intermediar între posibilitatea abstractă a sistemului și realizările concrete ale vorbirii. Sistemul oferă forme ideale, separate de uzul concret, iar norma le fixează, le codifică și le clasifică în tipare tradiționale de realizare (Coșeriu, 2004, p. 76). În această perspectivă, norma derivă din vorbire repetată (uz) și capătă consistență prin stabilizare într-un repertoriu acceptat în comunitatea lingvistică. Această normă *lingvistică* nu trebuie însă confundată cu norma *literară* care este un construct ideatic generat și negociat în interacțiunea dintre codificările instituționalizate și uzul real al vorbitorilor. Cu alte cuvinte,

© 2025 Enikő Pál. Articol publicat în acces deschis sub licența CC BY 4.0.

> „*norma lingvistică* este o entitate naturală, care se constituie de la sine, prin simpla conviețuire a unui grup de indivizi între care s-au instituit seturi de relații sociale, în vreme ce *norma literară* este o construcție care decurge dintr-o activitate ce presupune selecția conștientă, întemeiată pe anumite principii, operată pe calea anumitor reguli și orientată în funcție de anumite scopuri" (Gafton, 2014, p. 63).

Dacă norma lingvistică este asimilată de vorbitor în mod natural, prin procesul de învățare a limbii și prin folosirea ei în cadrul comunității din care face parte, norma literară, în schimb, reprezintă o creație ideatică, pe care utilizatorul o adoptă în mod conștient, în urma unui efort intenționat de a respecta regulile ei. Norma lingvistică se constituie diacronic (Gafton, 2010), pe când norma literară adesea se prezintă sub forma unui set de reguli relativ fixe care, deși nu se sustrag modificărilor în timp, ele totuși descriu îndeosebi un anumit stadiu al limbii, fiind aplicabile unei anumite perioade istorice. În acest sens, norma literară, având caracter prescriptiv, poate reflecta tendințe chiar fundamental diferite de la un stadiu sincronic la altul. Aceste tendințe sunt cele care, în ultimă instanță, codifică și standardizează limba.

Codificarea limbii este procesul prin care variantele lingvistice răspândite în uz și validate în norma lingvistică a comunității sunt selectate conform unor principii bine stabilite, uneori chiar reduse la reguli formalizate, care fac obiectul unor lucrări normative (gramatici, îndreptare de ortografie, dicționare etc.). Aceasta acționează retrospectiv asupra uzului variabil al vorbitorilor și a formelor stabilizate „normativ" ale limbii. Teoriile moderne ale standardizării lingvistice (vezi Ayres-Bennett și Bellamy, 2021) adoptă o viziune extinsă asupra problematicii, încercând a reflecta complexitatea relației dintre uz, codificare, prescripție și purism. În acest cadru teoretic, codificarea nu este echivalentă cu prescripția pură; ea nu se limitează la impunerea „corectului" teoretic, ci este un moment istoric în care uzul devine vizibil la scară largă și este materializat în forme scrise adoptate de comunitate. Standardizarea este văzută ca fiind un proces complex care include legitimare, autoritate și formalizare, nu doar selectarea arbitrară a unor forme. Astfel, codificarea este văzută ca fază importantă în consolidarea uzurilor în forme standardizate, fără a nega importanța uzului în definirea acelor norme.

În mod obișnuit, deci, uzul și norma lingvistică, respectiv codificarea acestora în norma literară (standardizată) reprezintă trepte succesive în viața unităților lingvistice. Se poate întâmpla, însă, ca norma literară să nu coincidă cu uzul real, ci să reprezinte un compromis istoric între frecvență, prestigiu și ideologie lingvistică. Astfel, de pildă, în secolul al XIX-lea, formarea limbii române literare moderne a fost marcată de curentul latinist și purist, care urmărea „curățirea" limbii de elementele străine. Această atitudine a afectat direct statutul împrumuturilor, inclusiv al celor provenite din maghiară, considerate incompatibile cu idealul romanității limbii. Deși multe dintre tezele propuse de acest curent nu au prins rădăcini, ulterior fiind rectificate, aportul acestuia la standardizarea unor forme lingvistice este de netăgăduit. Această stare de fapte o ilustrează, printre altele, și împrumutul maghiar *a locui.*

În această ordine de idei, studiul diacronic chiar și al unui singur lexem, cu toate neajunsurile pe care o astfel de abordare limitată le prezintă, poate funcționa ca micro-model explicativ pentru dinamica uz – normă – standardizare prin codificare, permițând surprinderea fină a mecanismelor de adaptare, validare sau respingere normativă. Traseul pe care îl parcurge verbul *a locui* cuprinde

mai multe etape: de la apariția regională și concurența cu fondul existent, la statutul de obiect al unor controverse etimologice și, în cele din urmă, până la integrarea normativă care suprascrie forma uzuală premergătoare.

Uzul. Primele atestări ale verbului *a lăcui* în textele românești vechi (sec. XVI)

Termenul face parte din seria celor mai vechi împrumuturi maghiare care au pătruns în limba română începând cu secolele al XI-lea – al XII-lea până pe la secolul al XIV-lea (Ivănescu, 2000, p. 439–441). Printre argumentele care pot fi invocate pentru a susține vechimea acestui termen se numără frecvența apariției în textele românești vechi, inclusiv atestarea în vechile documente și însemnări, apartenența la fondul lexical principal, atât în epoca veche a limbii, cât și în cea contemporană, și existența unui număr semnificativ de derivate și/sau a unor sensuri dezvoltate.

Astfel, verbul *a lăcui* se înregistrează cu o frecvență deosebită în limba română veche, fiind atestat în majoritatea textelor românești din secolul al XVI-lea, și întrebuințat cu diverse sensuri, cunoscând numeroase forme flexionare și derivate (vezi Pál, 2014, p. 446–447). În continuare, menționăm doar câteva contexte ilustrative. Astfel, printre altele, verbul se notează în PH, cu sensul ‘a locui, a trăi’: „săm<î>nța lui în veaci va lăcui” (76r/37), „de la dens leagănră-se toți carii lăcuiescu pre lume (27r/8)”. Același sens se înregistrează și în PS: „Și Domnul în vécu lăcuiaște” (9, 8), dar și în PO: „tatăl tuturora carii lăcuiesc în corture” (*Gen*., 4, 20). În CV apare cu înțelesurile: 1. ‘a sălășui’ în: „Știia la carele lăcuimu (14v/11–12)”; 2. ‘a rămâne, a răposa’ în: „Și sărutăm frații și lăcuimu întru o dzi la dînșii (13v/4–6)”; 3. ‘a se afla, a petrece un timp undeva’ în: „lăcuindu noi dzile multe” (13v/14). Sensul ‘a locui, a răposa’ se atestă și în CB: „suiră spre comarnicu, iuo era lăcuindu Petru” (*FA*, 1, 13). Cu sensul ‘a trăi’ se notează în FRAG. TOD.: „cu Domnezeu vom lăcui (1r/20)” și în PH: „Aceale vor peri, e tu veri lăcui” (84v/27). Iar cu sensul ‘a conviețui’ apare în MO: „Să lăcuiască bărbatul cu muiarea (250r/14)”; iar, în mod asemănător, ‘a trăi, a conviețui’ se notează și în CS: „sau n-ai lăcuit bine cu vecinul tău” (V, 40r/12). De asemenea, cu sensurile notate mai sus, termenul are numeroase ocurențe și în documente și însemnări românești vechi: „ei lăcuescu la satul Murgești” (DRB, 137); „să fie blăstemat [...] și să lăcuiască cu Iuda și cu Aria” (DRB, 52); „și acolo, lăcuindu oarecîtă vreame” (DÎ, 180); „ce lăcuiia în Tîrgoviște” (DÎ, 180).

Pe lângă acestea, termenul se găsește și sub forma unor derivate pe teren românesc, precum: *prealăcui* ‘a dăinui’: „Sfatul Domnului prealăcuiaște în vecie” (PH, 27r/11); *lăcuire* (CV, 46r/12–13); pl. *lăcuiri*: „ale sfinților lăcuiri și bune-cinstiri” (CB, 2P, 3, 11); subst. *lăcuită* ‘locuință’: „și în locului cela frumosului ale lui lăcuite băgă-i” (COD. TOD., f. 14r0); subst. *lăcuită* ‘viață’: „ce-ș lăsară a sa lăcuită” (CB, Iuda, 6); *lăcuit(ă)* ‘locuință’, ‘așezare’, ‘loc pentru a trăi’ în PO: „Și fu lăcuitul lor din Mesa” (*Gen*., 10, 30, vezi și *loc de lăcuită*, în Ex., 15, 17); *lăcuitor* ‘credincios’: „lăcuitoriul întru învățăturile lu Hristos” (CB, 2Ioan, 9), dar și ‘autohton’, ‘băștinaș’, ‘indigen’ în: „lăcuitorii den pămîntul Canaanului” (PO, *Gen*., 50, 11), inclusiv cu val. adj., în: „locu lăcuitoriu” (PO, *Ex*., 35, 3).

Între uz și normă lingvistică. Concurența cu fondul existent

În principiu, împrumuturile lexicale sunt motivate în situațiile în care sistemul limbii prezintă lacune conceptuale, iar comunitatea de vorbitori resimte nevoia de a umple acel gol, fie pentru a denumi realități necunoscute până la acel moment, fie pentru a diferenția elemente noi în cadrul realității percepute. Cu toate acestea, împrumutarea nu se limitează doar la termenii care desemnează concepte, fenomene ori obiecte complet noi, ci poate viza și unități lexicale care exprimă anumite nuanțe semantice pentru care limba dispunea deja de un termen generic și, uneori, chiar și de unul specializat. Iar, în cazul comunităților care conviețuiesc într-un mediu bilingv sau în care contactele cu cealaltă limbă sunt constante și firești, împrumutarea poate avea și alte motive (prestigiul, comoditatea, obișnuința etc.). În tot cazul, împrumutul mai recent coexistă în limbă cu termenul mai vechi, uneori intrând în concurență, ceea ce poate duce, în cele din urmă, fie la eliminarea unuia dintre termeni, fie la specializarea semantică a ambelor sau doar a unuia dintre aceștia.

Pătrunderea verbului *a lăcui* trebuie să fi avut loc, mai întâi, în graiurile regionale ale limbii române, unde uzul lingvistic putea fi mai permisiv față de elemente ungurești. Integrarea sa în limba română comună, însă, putea să fi întâmpinat unele rezerve datorate faptului că împrumutul urma să se încadreze într-un câmp semantic ocupat de alte verbe (moștenite din latină sau de altă origine) sau, în orice caz, cu care prezenta o suprapunere semantică parțială, ceea ce explică instabilitatea inițială a termenului și distribuția sa regională. Astfel, mai mult decât problemele pe care adaptarea formală (fonetică) le-ar fi putut ridica, concurența cu alți termeni uzuali în epocă trebuia să fi prezentat un prim obstacol în calea impunerii termenului. Această concurență poate fi surprinsă nu numai la nivelul epocii întregi, confruntându-se lexicul textelor vechi, în ansamblu, ci și la micro-nivel, studiind, de pildă, pasajele comune a trei versiuni românești, din secolul al XVI-lea, ale *Apostolului*, păstrate în *Codicele Bratul* (1559–1560), *Lucrul Apostolesc* tipărit de Coresi (cca. 1567) și în *Codicele Voronețean* (1563–1583). În tabelul de mai jos, se redau acele contexte în care termenul se notează cel puțin într-una dintre cele trei versiuni, dându-se paralel și pasajele corespunzătoare din celelalte două traduceri:

	CB	CP_R	CV
FA, XVIII, 18	(Pavel) *lăcui* (zile pînă la voe)	(Pavel încă) *lăcui* (zile pînă la voe-și)	(Pavel încă) *lăcui* (dzile pînră la voe)
FA, XX, 6	(iuo) *lăcuim* (zile șapte)	(de-ci) fum (șapte zile)	(iuo) prebîndim (șapte dzile)
FA, XX, 15	*lăcuim* (întru Oghilie)	fum (în Troghilii)	*lăcuimu* (întru Tronghiliia)
FA, XXI, 4	*lăcuim* (zile șapte)	fum (aciia șapte zile)	prebîndimu (acolo în 7 dzile)
FA, XXI, 7	*lăcuim* (zile unulu la ei)	răposăm (o zi la dînșii)	*lăcuimu* (întru o dzi la dînșii)
FA, XXI, 8	*lăcuimu*	răposăm	*lăcuimu*
FA, XXI, 10	*lăcuimu*	*lăcuim*	*lăcuindu*

	CB	CP_R	CV
FA, XXI, 16	*lăcuimu*	*sălășuiiam*	*lăcuimu*
FA, XXI, 24	*lăcuește*	*să lăcuești*	*lăcuești*
FA, XXV, 14	*lăcui* (acie)	fură (aciia)	prebîndi (acie)
FA, XXVII, 31	se nu (aceștea) fi-vrea (în corabie)	să nu fure (tu aciia în corabie)	*se nu lăcuire* (aceștia în corabie)
FA, XXVII, 33	*lăcuiți*	fuset	prebîndindu
FA, XXVIII, 14	*lăcuimu* (zile șapte)	răposăm (aciia 7 zile)	*lăcuimu* (în 7 dzile)
FA, XXVIII, 30	preafu (Pavel anul totu)	fu (Pavel doi anii)	*lăcui* (Pavel în totu anul)
Iac., I, 25	(slobodă) fi-va	*lăcuiaște*	(slobodă) *lăcuiaște*
Iac., IV, 13	(să facem acolo un anu)	(să facem aciia întru un an)	(vremu) *lăcui* (acie într-u[n] anu)
1 Petru, I, 23	fi-va (în vecie)	*lăcuitoriu* (în veaci)	*lăcuiaște* (în veaci)
1 Petru, I, 25	(graiul Domnului) fi-va (în veaci)	(Graiul Domnului) *lăcuiaște* (în veac)	(graiul Domnului) *lăcuiaște* (în veaci)

Așa cum se poate observa, verbul *a lăcui* 'a locui, a răposa, a petrece un timp undeva' și 'a trăi' rareori se găsește notat în toate cele trei versiuni, în același pasaj, cum se întâmplă, de exemplu în: „E Pavel ***lăcui*** zile pînă la voe cu frații săi." (CB, *FA,* XVIII, 18) – „E Pavel încă ***lăcui*** dzile pînră la voie." (CV, 1^r/14–1^v/1) – „Pavel încă ***lăcui*** zile pînă la voe-și." (CPR) De cele mai multe ori, termenul alternează, în cele trei texte, cu echivalente semantice, printre care se numără *a prebîndi* (în CV) sau construcțiile în care intră verbul *a fi* existențial, cu sensul 'a se afla într-un loc' (în CP_R), așa cum se întâmplă, de pildă, în: „venimu cătră-nșii întru [Tro]adă pînă la zile cinci, iuo ***lăcuim*** zile șapte." (CB, *FA,* XX, 6) –„venremu cătră ei întru Troada pî//nră la cinci dzile, iuo *prebîn//dimu* șapte dzile." (CV, 8^r/6–8) – „vinem cătră-nșii în Troada pînă în cinci zile, de-ci *fum* șapte zile." (CPR)[1]. Un alt corespondent al verbului *a lăcui* este *a răposa* (în CP_R), precum în: „Și sărutămu frații, ***lăcuimu*** zile unulu la ei." (CB, *FA,* XXI, 7) – „Și sărută//mu frații și ***lăcuimu*** întru // o dzi la dinșii." (CV, 13^v/4–6) – „și sărutară frații, *răposăm* o zi la dinșii." (CPR). Se întâmplă și ca verbul să apară doar într-una dintre versiuni, celelalte două redând sensul printr-o formulare perifrastică, precum în: „Astăzi și demîneață păsămu întru ceaia cetate și *se facem acolo un anu* și negoțu se facemu și dobîndă." (CB, *Iac.,* IV, 13) – „Astădzi și demînreață se nă du//cemu în cea cetate și *vremu // **lăcui** acie într-u[n] anu* și vremu // face negoțu și dobîndă." (CV, 65^v/5–8) – „Astăzi și mîine, să meargem în ceale cetăți și *să facem aciia întru un an* și negoațe să facem și dobînde." (CPR).

[1] Vezi și pasajele: „Și dintru aflămu ucenici ***lăcuim*** zile șapte. Ce lu Pavel grăiia Duhul se nu iasă întru Ierusalim." (CB, *FA,* XXI, 4) – „Și aflămu acie // ucenici. De aci *prebîndimu* // acolo în 7 dzile. Ce lu Pavel-i // grăiia Duhul se nu se sue întru Ierusalim." (CV, 13^r/3–6) – „Și aflăm ucenici, *fum* aciia șapte zile. Ce lu Pavel grăi Duhul să nu iasă în Ierusalim." (CP_R); „Ca multe zile ***lăcui*** acie" (CB, *FA,* XXV, 14) – „ca multe dzile *prebîndi* acie" (CV, 34^v/8) –„Ce ca multe zile *fură* aciia" (CP_R).

Pe lângă pasajele comune tuturor celor trei versiuni, termenul apare și în pasaje comune doar CB și CP_R. Semnificative pentru discuția de față sunt acele situații în care termenul *a lăcui* alternează cu echivalente verbale, precum: *a holtei* (*FA*, X, 6), *a preafi* (*1 Ioan*, III, 14), *a fi* (*1 Ioan*, II, 19), *a via* (cu...) (*1 Cor.*, VII, 12, 13), sau îi corespunde o construcție care include substantivul *vietor* (*FA*, I, 19, 20).

Cu toate că, în cazul traducerii, sensul de redat este impus de textul sursă, alegerea termenului care să redea acel sens pare a fi, totuși, o opțiune a traducătorului care își poate valorifica tot repertoriul lingvistic. Or, faptul că termenul alternează cu diverse sinonime nu doar de la un text la altul, ci adesea și în cadrul aceluiași text arată concurența semantică pe care, la vremea respectivă, o avea verbul *a lăcui* cu alți termeni cu care se suprapunea parțial, ulterior înlăturând chiar pe unii dintre aceștia.

Codificarea normativă. Adaptarea formei sub presiunea unor controverse etimologice

Proveniența maghiară a verbului *a locui* 'a ședea undeva; a domicilia', ca fiind un derivat românesc din cuvântul maghiar *lak-ni* 'idem.', cu sufixul *-ui* (cf. EWUR, *a locui*, p. 505–506; cf. TRDW și DER, s.v. *locui*) astăzi nu se mai contestă. Însă, primele considerații cu privire la originea acestui cuvânt au dat naștere unor adevărate polemici îndeosebi în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Astfel, după atestările sale în textele românești vechi cu forma *lăcui*, cu care se notează încă și în *Lexiconul de la Buda* (1825), verbul se înregistrează în *Dicționarul limbii române* al lui Laurian și Massim (1871, 1876) sub forma *locuire / locuescu.* Forma este lesne de înțeles, întrucât aici se propune o etimologie latinească, ca fiind derivat din *loc*: „*locuire* (din *locu*)" (1871, tom I., p. xxiii). Această etimologie este susținută, de autori, și de mulțimea de derivate pe care le are: *locuentia* (adică *locuință*), *locuitoriu, loculamentu* 'casă cu loc sau mici locuri despărțite, cu despărțitură', *loculare* și *locolariu/-a* (adj.) 'prevăzut cu loc; pus în loc', *loculatu* (adj) 'prevăzut cu loc', *loculos* (adj.) 'plin de loc', unele chiar aberante. Desigur, această etimologie este în perfectă concordanță cu manifestul curentului purist pe care îl promovează autorii.

> În tomul I. (1871) se expune clar manifestul: dicționarul cuprinde „numirile romanice cele mai uzitate [...] cu însemnările cele mai comune" (p. v), obiectivul fiind acela de a căuta „să cuprindă toate cuvintele, toate formele și construcțiunile de cuvinte *curat romanice* câte vre una dată s-au scris și câte mai ales se aud în gura poporului român din toate părțile [...] Singurul criteriu, care caută să conducă pe lexicograful român, este și nu poate fi decât romanitatea cuvintelor în forma ca și în materia" (p. vi). Se exclud, așadar, nu doar cuvintele de origine neromanică, ci și cele care, deși au origine romanică, au însă o formă străină, în locul cărora se propun forme românești pentru că „forma determină și mai bine decât materia adevăratul caracter al unei limbi" (p. vi). Astfel, autorii se arată a fi mai riguroși față de cuvintele de origine romanică, dar în formă străină decât față de cuvintele care și de origine și de formă sunt străine. Unul dintre motivele excluderii cuvintelor „parazite" este că ele nu cunosc multe derivate, căci „cu cât o limbă se dezvoltă mai conform naturii sale, din propriul său fond, cu atât acea limbă este mai ușor de priceput, cu atât devine instrument mai comod de comunicare a ideilor, de înaintare pe calea culturii, de înțelegere, și de înfrățire între toți membrii ce o vorbesc" (p. viii).

La această etimologie se aliniază la început și Philippide (1894, p. 147), considerând că latinescul *locus* nu prezintă nicio dificultate în a explica forma *lăcui,* din moment ce asemenea schimbări analoage se constată și în cazul altor cuvinte (cf. lat. *locusta* > rom. *lăcustă*):

> „Astfel *lăcuesc* este pus de obicei printre elementele ungurești ale limbii noastre: un derivat românesc din *loc* n-ar putea fi, pentru că nu s-ar putea explica *ă* din prima silabă, un asemenea *ă* ar putea fi provenit numai din *a* al unguresculuí *lakni*! Ar fi curios în adevăr ca românii cei atât de stabili și vlăstari din cei mai așezați și mai civilizați oameni ai vechimii să fi învățat mai întâi de la nomazii unguri ce înseamnă 'a sta într-un loc.' Dar afară de aceasta *ă* neacc. din *o* neace. sunt de ajuns în limba noastră, cf. *lăcusta* locusta, *rătund* rotundus, *săldat* fr. soldat etc."

Cihac (1879, p. 511), în schimb, îl trece printre elementele maghiare ale limbii române, la fel ca și Mândrescu (1892, p. 170), care polemizează fățiș cu înaintașii săi: „Formațiuni ca *locaș* și *locuesc* sînt cu totul ibride, făcute numai cu scopul de a arăta originea latină a lui *locaș* și *lăcuesc*." O asemenea poziție adoptase și Lazăr Șăineanu, în *Încercare asupra semasiologiei limbei române*: „A zice *relegea,* pentru a pune cuvântul în armonie cu latinul *religio*, e tot atât de greșit ca și pretinsele analogii între *locaș, lăcuesc* (ung. *lakás, lakni*) [...] cu vorbele latine «locus» [...], dând naștere unor forme ibride ca: *locaș, locui* [...], atât de afecționate de unii scriitori moderni" (*apud.* Mândrescu, 1892, p. 170), dar și în *Dicționarul universal al limbei române* (1896, s.v.), unde afirmă că „forma literară *locui* a fost modelată după *loc,* cu care n-are de a face." Densusianu, la rândul său, menționează că „forma *locuire* folosită astăzi de majoritatea scriitorilor și care a pătruns chiar și în rândul oamenilor de rând, se explică printr-o etimologie falsă; *lăcuire* era considerat a fi derivat din *loc* = lat. *locus*" (1901, 374–375, trad. mea). Dicționarele care se succed (Tiktin, 1911, CADE, 1931, SD, 1939) dau etimologie maghiară pentru verbul *a locui,* notând însă și forma *lăcui*. De altfel, în primele lucrări lexicografice de la începutul secolului al XX-lea, cele două forme par să alterneze după opțiunea autorilor, întrucât sensurile termenului se discută fie la intrarea *lăcui,* fie la *locui*, chiar dacă se face trimitere și la cealaltă formă.

Un alt postulat în explicarea etimologiei cuvântului a fost filiera slavă. Astfel, termenul este sporadic menționat (vezi Densusianu, 1901, p. 378) în seria verbelor, de origine maghiară, cu sufixul *-ui* care au fost puse în legătură cu terminația sl. *-ovati.* Întâmpinând dificultăți în explicarea trecerii formei de infinitiv maghiar *-ni* (vezi *bántani, engedni, lakni, menteni* etc.) la forma românească cu *-ui* (vezi *bântui, îngădui, lăcui, mântui* etc.), s-a propus, pentru unele dintre acestea, fie originea slavă, fie medierea limbilor slave în care există corespondente formale în *-ovati* (vezi *bantovati, engedovati, lakovati, mentovati* etc.). Potrivit celei din urmă concepții, drumul parcurs de un astfel de verb ar putea fi redat, în cazul termenului de față, în felul următor: mgh. *lakni* > sl. **lakovati* > rom. *lăcui*. Nediscutând aici problemele care vizează, în general, teza filierei slave a împrumuturilor maghiare (vezi Pál, 2014, p. 36–43), ne limităm doar să precizăm faptul că, de cele mai multe ori, împrumuturile se preiau nu în forma-tip (de infinitiv), ci într-una dintre formele flexionare, astfel încât o corespondență formală între mgh. *-ni* și rom. *-ui*, de fapt, nu trebuie justificată. Astfel, verbele în discuție puteau fi derivate pe terenul limbii române cu sufixul *-ui* (< *-ovati, -ujŏ*), extras în epoci anterioare din verbe de origine slavă și devenit productiv. Cât privește

adaptarea fonetică a vocalei (*a* > *ă*), aceasta este lesne de înțeles, închiderea vocalei fiind un fenomen care caracterizează nu doar ajustarea împrumuturilor care cuprind un sunet străin, ci și trecerea formelor latinești la cele românești.

În ansamblu, deci, poate că polemica etimologică se datora, în mare măsură, unei false asocieri formale a verbului *a lăcui* (< mgh. *lakni*) cu latinescul *locus*. Însă aceasta a exercitat o presiune suficient de puternică – fiind alimentată și de ideologia lingvistică (puristă) a vremii –, astfel încât să impună, în cele din urmă, forma *locui,* ca fiind cea acceptată de norma literară. Chiar dacă forma refăcută cu *-o-* este ulterioară celei cu *-ă-*, nefiind întâlnită în uzul secolului al XVI-lea, nici în norma regională, aceasta a reușit, totuși, să înlăture forma etimologică. Astăzi dicționarele înregistrează forma *lăcui* ca fiind veche, arhaică și/sau regională, standardizarea făcându-se în direcția respingerii acestei forme.

Stabilizarea normativă. Productivitatea împrumutului: evoluțiile semantice și derivatele

Dintre vechile împrumuturi maghiare, probabil că verbul *a locui* (*a lăcui*) este cel care ilustrează cel mai bine diferitele trasee pe care le pot parcurge evoluțiile semantice petrecute pe terenul limbii române. Diversitatea sensurilor și a nuanțelor asociate acestui termen poate fi conceptualizată printr-o schemă de tip arborescent, în care multiplele înțelesuri dezvoltate derivă dintr-un nucleu comun și se îndepărtează progresiv de acesta, analog ramurilor care se desprind din același trunchi comun.

Sensul primar al unui împrumut este, de regulă, sensul etimologic. Etimonul maghiar *lak-ni* circumscrie o sferă semantică relativ mai restrânsă, având ca nucleu sensul ‘a ședea într-un loc timp mai îndelung’, eventual ‘a sălășlui temporar’ (cf. Czuczor-Fogarasi, s.v.). În limba română veche, *a lăcui* a dezvoltat mai multe semnificații derivate de la acest nucleu semantic. Pornindu-se de la dimensiunea temporală, inclusă în nucleul semantic al etimonului, ca fiind elementul-cheie care guvernează evoluțiile semantice ale împrumutului, sensurile românești vechi se ramifică în două direcții principale care circumscriu ideile de ‘statornicie’, respectiv ‘mobilitate’. În prima sferă se înscriu sensurile ‘a ședea într-un loc (cu casa)’, ‘a sălășlui’ (CV, 14v/11–12), prin extensiune ‘a trăi’ (PH, 5v/8, frecvent și în textele coresiene). Cea de-a doua sferă semantică, cea a ‘temporalității trecătoare’, înglobează înțelesurile ‘a rămâne, a răposa’ (CV, 1r/14–1v/2); ‘a locui (temporar), a răposa’ (CB, FA, 1, 13). Între aceste două puncte de referință temporale pot fi plasate sensurile intermediare ‘a conviețui’ (MO, 250r/14); ‘a trăi, a conviețui’ (CS, IV, 36v/12); ‘a trăi împreună, a fi însurat’ (PO, *Gen.*, 8, 20–21).

Derivatele, la rândul lor, aduc nuanțări suplimentare nucleului semantic, dând naștere unor înțelesuri noi. Astfel, de exemplu, substantivul *lăcuit(ă)*, pe lângă sensul ‘locuință’ (COD. TOD., f. 14r0), înglobează și nuanțele: ‘viață’ (CB, Iuda, 6); ‘așezare’, ‘loc pentru a trăi’ (PO, *Gen.*, 10, 30); iar în contextul *(după) lăcuitul lor* și ideea de ‘apartenență la un trib, grup’, ‘după neamul lor’ (PO, *Gen.*, 36, 42). În mod similar, derivatul *locuitor* ‘persoană care trăiește într-un anumit loc’ a dezvoltat și sensurile vechi de ‘credincios’ (CB, 2Ioan, 9); ‘autohton’, ‘băștinaș’, ‘indigen’, ‘om de țară’ (PO, *Gen.*, 50, 11). Derivatul *(a) prealăcui* a introdus sensul ‘a dăinui’ (PH, 27r/11).

După această amplă diversificare semantică din limba română veche, verbul a trecut printr-un proces de restrângere a sferei semantice, în româna contemporană. În uzul actual, sensul predominant al verbului *a locui* corespunde celui etimologic: ‘a-și avea domiciliul undeva, a fi stabilit cu locuința undeva; a sta, a ședea undeva, a domicilia’ (cf. DEX '98, s.v.). Din această accepțiune s-a putut dezvolta și înțelesul tranzitiv ‘a așeza pe cineva într-un loc (nou); a stabili, a coloniza’ (cf. DEX '98, vezi și NODEX, DEX 2016, s.v.).

Productivitatea termenului a contribuit la consolidarea verbului *a locui* în lexicul standard. Dicționarele academice îl consemnează fără rezerve normative, împrumutul fiind perfect adaptat – formal și conceptual – sistemului limbii române. În timp ce forma *lăcui* supraviețuiește exclusiv ca arhaism sau regionalism, utilizat ocazional în contexte dialectale sau literare, cu valoare stilistică.

Notă de încheiere

Studiul de caz al integrării unui împrumut poate fi util pentru studiile diacronice care vizează înțelegerea relației dintre contact lingvistic și normă. Traseul parcurs de termenul discutat poate fi sintetizat astfel: (1) împrumut maghiar regional (*a lăcui*), (2) concurență cu fondul existent, (3) presiune normativă și adaptare formală (*a locui*), (4) integrare deplină în norma literară.

Situația verbului *a locui* arată că norma limbii române nu a funcționat exclusiv pe criterii etimologice, ci pe baza unui echilibru între uz, adaptabilitate și ideologie lingvistică. Deși inițial regional, concurând cu alți termeni existenți în momentul pătrunderii, verbul s-a putut impune datorită funcționalității și integrării sale sistemice. Pe de o parte, a umplut un gol conceptual, aducând cu sine noi nuanțe semantice, de care era nevoie într-o epocă marcată de căutări de soluții traductologice. Pe de altă parte, a îmbogățit o serie sinonimică existentă, contribuind la rafinarea limbii române.

Bibliografie

Dicționare

CADE = Aurel Candrea și Gheorghe Adamescu. (1931). *Dicționar enciclopedic ilustrat*. București: Editura „Cartea Românească”.

Cihac 1879 = A. de Cihac. (1879). *Dictionnaire d’étymologie daco-romane. Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfort s/M.

Czuczor-Fogarasi = Czuczor Gergely și Fogarasi János. (1862–1874). *A magyar nyelv szótára*, I–VI, Pest. [URL: *http://osnyelv.hu/czuczor/* - 12 martie 2026]

DER = Alexandru Ciorănescu. (2002). *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă, de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin. București: Editura SAECULUM I. O.

DEX '98 = *Dicționarul explicativ al limbii române*. București: Editura Univers Enciclopedic.

DEX 2016 = *Dicționarul explicativ al limbii române.* București: Editura Univers Enciclopedic.

EWUR = Tamás Lajos. (1966). *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im rumänischen*. Budapest.

Laurian și Massim (1871, 1876) = *Dictionariulu limbei romane,* tom. I. (1871), tom II. (1876), București.

NODEX = (2002). *Noul dicționar explicativ al limbii române*. Editura Litera Internațional.

Șăineanu (1896) = Lazăr Șăineanu. (1896). *Dicționarul universal al limbei române*. Editura „Scrisul românesc”.

SD = A. Scriban (1939). *Dicționaru limbii românești*. Iași.

Tiktin (1911) = H. Tiktin. (1911). *Dicționar român-german*, vol. II, București: Imprimeria Statului.

TRDW = H. Tiktin. (1985). *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*. Wiesbaden. (cu etimologii revăzute de Vasile Arvinte).

Ediții de texte

CB = *Codicele Bratul*, ediție de text de Alexandru Gafton, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2003.

COD. TOD. = *Codicele Todorescu*, în ediția D*ouă manuscripte vechi. Codicele Todorescu și Codicele Martian*, studiu și transcriere de Nicolae Drăganu, ediția Academiei, București, 1914.

CS = *Codex Sturdzanus*, studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gh. Chivu, București, 1993.

CV = *Codicele Voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Editura Minerva, București, 1981.

DÎ = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru, cu o Introducere de Alexandru Mareș, București, 1979.

DRB = *Documente românești* reproduse după originale sau după fotografii sub supravegherea bibliotecarului Academiei Române Ioan Bianu, partea 1, Epoca dinainte de Mateiu Basarab (1632) și Vasile Lupu (1634), tomul I, fasc. 1, București, 1907.

FRAG. TOD. = *Fragmentul Todorescu*, în *Texte românești din secolul al XVI-lea*. I. *Catehismul lui Coresi*. II. *Pravila lui Coresi*. III. *Fragmentul Todorescu*. IV. *Glosele Bogdan*. V. Prefețe și epiloguri, de Gheție, Ion (coord.), Editura Academiei, București, 1982.

MO = Coresi, *Molitvenic rumânesc*, cca 1567; ed. Vladimir Drimba, București, Editura Academiei Române, 1998.

PH = *Psaltirea Hurmuzaki*, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, II, Indice de cuvinte de Rovena Șenchi, București, 2005.

PO = *Palia de la Orăștie* (1582), I., Textul, text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu și Alexandru Gafton, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza,” Iași, 2005.

PS = *Psaltirea scheiană* com*parată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, ediținune critică de I.-A. Candrea, București, 1916.

Lucrări de referință

Ayres-Bennett, W. și Bellamy, J. (Eds.). (2021). *The Cambridge Handbook of Language Standardization*. Cambridge University Press.

Bybee, J. (2010). *Language, Usage and Cognition*. Cambridge University Press.

Coșeriu, E. (2004). *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii*, ed. în lb. rom. de N. Saramandu. Editura Enciclopedică.

Densusianu, O. (1901). *Histoire de la langue roumaine,* tom. I, *Les origines,* Paris: Ernest Leroux.

Gafton, A. (2010). Principiul diacronic în edificarea normei literare. *Limba română: controverse, delimitări, noi ipoteze*, *Actele celui de-al 9-lea colocviu al catedrei de limba română*, vol. I, București, 347–353 [URL: *http://media.lit.uaic.ro/gafton/criteriuldiacronic.pdf* - 12 martie 2026]

Gafton, A. (2014). Constituirea vechiului aspect literar românesc, *Revue roumaine de linguistique*, *19*(1), 63–75.

Ivănescu, G. (2000). *Istoria limbii române*. Iași: Editura Junimea.

Mândrescu, S. C. (1892). *Elemente ungurești în limba română*. București.

Pál, E. (2014). *Influența limbii maghiare asupra limbii române. Perioada veche.* Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

Philippide, A. (1894). *Istoria limbii române*, vol. I., *Principii de istoria limbii*. Iași: Tipografia Națională.